Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Dr. T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 3. Juli 1918.

RECENSIËN.

Das Deuteronomium. eingeleitet, übersetzt und erklärt von EDUARD KÖNIG, Leipzig, A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung 1917, VIII + 248 bldz. Mk. 7.50.

Het derde stuk, waarmee de Sellinsche Commentaar op het Oude Testament uitkomt, is Deuteronomium, door König. Deze vruchtbare en rijke auteur heeft ons hierin weder een kostelijke proeve van zijn degelijken arbeid gegeven. Men weet niet waarover men zich het meest zal verbazen: over de overvloedigheid van hetgeen deze auteur voor de pers aflevert, dan wel over de grondigheid waarmede alles is bewerkt.

De inleiding is zeer uitvoerig. De „Prolegomena" beslaan niet minder dan 59 van de 248 bladzijden. Vanzelf staat de auteur hierin op het standpunt der gangbare bronnenscheiding — en even vanzelfsprekend is het dat ondergeteekende zich daarin niet kan vinden. Na de vriendschappelijke discussie over dit onderwerp in ons Tijdschrift zal ik daarop thans echter niet verder ingaan. Maar ook voor wie het standpunt der bronnenscheiding niet deelt zijn König's Prolegomena zeer waardevol. Men krijgt hierin een bijzonder duidelijk en volledig overzicht van den stand van het Deuteronomium-vraagstuk, tot op het laatste bijgewerkt.

Meer nog dan de Prolegomena is de bezonnene, degelijke exegese te loven. Welk een rijkdom van stof hier in uiterst compacten vorm is verwerkt, zal ieder die dezen commentaar gebruikt met dankbaarheid kunnen constateeren. Ik aarzel niet met het oog daarop dezen Deuteronomium-commentaar

den besten en meest bruikbaren te noemen, die tot dusverre verschenen is.

Gaarne beveel ik dan ook aan al mijne collega's de aanschaffing van dezen commentaar aan.

G. Ch. AALDERS.

Formae cultus Mosaici cum ceteris religionibus orientis antiqui comparatae. Scripsit FRANCISCUS XAV. KORTLEITNER, Ord. Praem. Oeniponte, Libraria Societatis Marianae MCMXVII, VIII + 85 bldz.

Deze studie is verdeeld in twee deelen. In het eerste wordt een historisch overzicht geboden van de verschillende meeningen, die er in den loop der tijden over de verhouding van Mozaïsche en heidensche cultus-vormen ten beste gegeven zijn, met kritische beoordeeling; in het tweede wordt een poging gewaagd om de vergelijking van Mozaïsche en heidensche cultus-vormen onder het juiste gezichtspunt te plaatsen. In dit tweede, verreweg belangrijkste, deel wordt aanvankelijk aangetoond, dat de cultus-vormen der Mozaïsche wetgeving *wezenlijk* van die der heidensche volken verschillen. Tot dat einde wordt er terecht alle nadruk op gelegd, dat wel dient onderscheiden tusschen de cultus-vormen op zichzelf en de ideeën welke daaraan ten grondslag liggen. En dan valt het niet moeilijk te bewijzen, dat deze ideeën bij den Mozaïschen eeredienst geheel anders zijn dan bij de overige religies der Oostersche oudheid. Hierna doet de schrijver een poging om te komen tot verklaring van de overeenkomst welke in onderscheidene uiterlijke vormen tusschen den Mozaïschen eeredienst en dien van deze andere religies bestaat. Hij geeft daarvoor verschillende oorzaken aan. In de eerste plaats kan de overeenkomst voortvloeien uit de oorspronkelijke openbaring. In de tweede plaats kan ze het gevolg zijn van den gemeenschappelijken oorsprong aller volken en hunne afstamming uit éénen

bloede. In de derde plaats kan ze te danken zijn aan het feit, dat algemeene religieuze gevoelens zich bij alle volken van nature op gelijke wijze uitdrukken. En eindelijk in de vierde plaats kunnen verschillende uiterlijke vormen door het contact met andere volken zijn overgenomen en van een nieuwen inhoud vervuld.

Deze poging om positie te nemen tegenover de nivelleeringsneiging van de vergelijkende godsdienstwetenschap heeft aanspraak op onze volle waardeering; de principieele lijnen zijn mijns inziens juist getrokken, en met name de onderscheiding van den uiterlijken vorm en de idee welke daaraan ten grondslag ligt moet krachtig tegenover de vergelijkende godsdienstwetenschap worden naar voren gebracht, welke theoretisch deze onderscheiding grif toegeeft, doch practisch haar al te veel uit het oog verliest.

Gaarne zouden we de vergelijking van Mozaïschen cultus en heidensche religie meer gedetailleerd hebben uitgewerkt gezien, maar dit lag blijkbaaar buiten des auteurs bestek.

Met zekere verrassing — dit wil ik, hoewel het eene kwestie geldt, die in deze studie slechts terloops ter sprake komt, niet verhelen, heb ik kennis genomen van des schrijvers denkbeelden over het ontstaan van den Pentateuch. Zijn boek draagt de bisschoppelijke goedkeuring, en ook hijzelf meent volkomen in overeenstemming te zijn met de uitspraak van de pauselijke Bijbelcommissie. Maar als hij dan aanneemt, dat er ook wetten in den Pentateuch worden aangetroffen, die wel aan Mozes worden in den mond gelegd, maar toch metterdaad eerst uit een lateren tijd dagteekenen (bldz. 3, bldz. 66), dan wordt daarin toch wel een eigenaardige commentaar gegeven op de verklaring van de Bijbelcommissie dat „salva substantialiter Mosaica authentia et integritate Pentateuchi" er toch ook wel na Mozes' dood „additamenta ab auctore inspirato apposita" kunnen zijn. Zou de Bijbelcommissie zelve dat werkelijk zóó hebben bedoeld? Ik moet bekennen dat ik voor mij in haar uitspraak een veel engere begrenzing van de „additamenta post-Mosaïca" heb gezien. En wat de kwestie op zichzelf betreft, dunkt het mij

nogal ingrijpend om wetten, welke in den Pentateuch zelve uitdrukkelijk aan Mozes worden in den mond gelegd, zoo maar zonder meer aan een lateren tijd toe te schrijven, en dan te verklaren, dat de latere wetgevers zonder bezwaar hunne voortbrengselen aan Mozes konden toeschrijven omdat ze van Mozes' geest doortrokken zijn, gelijk de geachte auteur op bldz. 66 doet. Zoo kon hij ten slotte ook de Mosaïciteit van al de wetten prijs geven. Trouwens opvallend is ook zijne verklaring van de 1e uitspraak der Bijbelcommissie, dat de gronden door de critici aangevoerd niet genoegzaam zijn om de Mozaïsche authenticiteit van den Pentateuch in discrediet te brengen. Hij lascht hier een „adhuc" in en vat de uitspraak aldus op, dat de „tot dusverre" aangevoerde gronden daarvoor niet genoegzaam zijn; en voegt er met zoovele woorden bij: maar wanneer later deugdelijker gronden tegen de Mozaïsche authenticiteit worden ingebracht, bestaat er hoegenaamd geen bezwaar om die Mozaïsche authenticiteit op te geven (bldz. 4, noot 3). Zoo blijft er van het judicium der Bijbelcommissie dat nogal streng behoudend schijnt te zijn niet heel veel meer over.

G. Ch. AALDERS.

Die älteste Geschichte Israels im Rahmen lehrhafter Darstellungen, von Dr. ANTON JIRKU, Leipzig A. DEICHERT'sche Verlags-buchhandlung 1917, VI + 173 bldz. Mk. 4.50.

Deze studie brengt een nieuw gezichtspunt naar voren, waarop tot dusver ongetwijfeld te weinig acht geslagen was. De schrijver herinnert er namelijk aan, dat in Israël eene niet-onbeduidende mondelinge traditie van 's volks oudste historie heeft bestaan. De sporen van deze mondelinge traditie tracht hij dan aan te wijzen in tal van plaatsen des Ouden Testaments en ook daarbuiten, waarin die oudste historie onderwerp is. Hij tracht al deze sporen van monde-

linge traditie terug te brengen tot een bepaald schema, en volgt daarin de voetstappen van Alfred Seeberg, die in zijn „Katechismus der Urchristenheit" hetzelfde voor het Nieuwe Testament heeft gedaan.

Het verdient alleszins waardeering, dat Jirku de mondelinge traditie, welke in Israel zeker eene beteekenisvolle plaats heeft ingenomen — men denke slechts aan Deut. 4 : 9 of Ps. 78 : 2—6 — meer tot haar recht wil laten komen. Ik vrees echter dat het hem gaat als zoo menigeen, die zich een nieuw gezichtspunt ziet opgaan, dat hij namelijk wel wat eenzijdig geworden is, en meer onder het gezichtspunt der mondelinge traditie heeft willen brengen, dan noodzakelijk en geoorloofd is. Het wil mij voorkomen, dat hij zeker te ver gaat, wanneer hij ieder onderscheid tusschen de herinneringen aan de oudste historie Israels buiten den Pentateuch en die welke in de Thora zelf zijn bewaard tot zelfstandige mondelinge overlevering wil herleiden. Waarom zouden meerdere kleine verschillen niet uitnemend verklaarbaar zijn ook bij stichtelijke uitwerking of toepassing van de in de Thora gefixeerde traditie? Bovendien geloof ik, dat de idee van het schema hem ook wel eens parten speelt, en hij daarom dit schema soms wil handhaven waar minder bevooroordeelde beoordeelaars veeleer een instantie tegen het schema zouden vinden.

Bijzondere belangrijkheid heeft deze studie door het eigenaardig licht, dat zij op de Pentateuch-kwestie vallen laat. Jirku is namelijk van meening, dat de door hem aangewezen mondelinge traditie een vroeger stadium in de ontwikkeling vertegenwoordigt dan de Tetrateuch Gen.-Num. in zijn tegenwoordigen vorm. Deze zou dan ontstaan zijn uit het samenvloeien van verschillende vormen van zulke mondelinge traditie als hij meent te kunnen aanwijzen. Daarmee zou de gangbare bronnenscheiding in haren tegenwoordigen vorm moeten vervallen. Van een drietal afzonderlijke, in zichzelf complete geschriften zou geen sprake zijn. Het aantal der in elkander gevloeide overleveringstypen zou niet nauwkeurig behoeven begrensd

te worden, en van reeds gereede en afgewerkt litteratuurproducten zou men niet meer mogen spreken.

Natuurlijk is het hier de plaats niet op dit nieuwe gezichtspunt bij de Pentateuch-kwestie in den breede in te gaan. Alleen willen we er de aandacht op vestigen, dat ook deze studie weer bevestigt, hoe het Pentateuch-vraagstuk allerminst reeds zijne definitieve oplossing gevonden heeft, gelijk men voor betrekkelijk korten tijd nog algemeen in de kringen der Oud-Testamentici aannam, maar dat naar de oplossing daarvan nog steeds moet worden gezocht. En daaraan willen we nog eene methodische opmerking verbinden. Jirku meent dat de schriftelijke traditie jonger moet zijn dan de mondelinge. Sellin heeft in Die Theologie der Gegenwart juist het tegenovergestelde betoogd. Ik meen, dat geen van beiden gelijk heeft, maar dat zoowel het eene als het andere theoretisch mogelijk is, en dat zelfs beide gelijktijdig kan plaats hebben: verwerking eener bestaande schriftelijke traditie in mondelinge onderwijzing, en schriftelijke cristallisatie eener bestaande mondelinge overlevering. Wat van beide metterdaad het geval is geweest moet — indien mogelijk — op heel andere gronden worden beslist dan op principieele onderstelling aangaande de prioriteit van een van beide.

G. Ch. AALDERS.

Kurzgefaszte Kirchengeschichte für Studierende von Lic. theol. HEINRICH APPEL mit Tabellen und farbigen karten. Zweite vollständig durchgearbeitete, Auflage (3—4 Tausend) Leipzig, A. DEICHERT-sche Verlagsbuchhandlung Werner Scholl, 1915, Preis M. 8.50, eleg. geb. M. 10.—.

Deze „*Kurzgefaszte*” kerkgeschiedenis omvat na de Vorwörter, Inhaltsangabe, Abkürzungen en Berichtungen, beslaande 22 blz., een tekst groot 591 bladzijden, waarna dan volgen: Tabellen und farbige Karten.

Deze tabellen beslaan van het boek ongeveer een zesde gedeelte, van blz. 592—712; en wel naar deze orde:

Anhang I: Die geschichtlichen Data in chronologischer Reihenfolge; blz. 592—613. Synchronistische Tabellen, blz. 614—675. Regentenliste; I. Die römischen Kaiser; II. Die Päpste; III. Die deutschen Kaiser und Köninge; blz. 676—680. Personen- und Sachregister; blz. 681—704. Geographisches Register; blz. 705—712. Dan volgen zes kaarten:

I. Das römisches Reich um 470, met: I. A. Aegypten; I. B. Palästina; I. C. Vorderasien mit der Diözesaneinteilung Diocletians.

II. Die Kirchenprovinzen Mittel-Europas um 1500, met: II. A. Paris; II. B. Rom; II. C. Aarhus und Ripen; II. D. Die britischen Inseln im 7 Jahrhdt; II. E. Die iberische Halbinsel; mit der politischen Einteilung; van 1250; II. F. Medina und Mekka; II. G. Die Balkan Halbinsel um 1400; II. H. Italien mit der politischen Einteilung von 700; II. I. Vorderasien nach dem 1 Kreuzzuge.

III. Konfessionskarte Mittel-Europas um 1555 met: III. A. Wittenberg zur Zeit Luthers nach einem alten Stadtplan von 1547; III B. Jütland, Fünen, Seeland; III. C. Das Stammland der Wittenberger Reformation um 1550; III. D. Die Schweiz während der Reformationszeit; III. E. Ungarn und Siebenbürgen nach der Schlacht von Mohacs, 1526; III. F. Die britischen Inseln nach ihrer kirchlichen Einteilung bei Beginn der Reformation; III. G. Die iberische Halbinsel seit dem XVI. Jahrhundert; III. H. Die Ostseeländer nach 1569.

IV. Konfessionskarte von Mittel-Europa in der neuesten Zeit, met IV. A. Palästina; V. Die Vereinigten Staaten von Amerika; VI. Religionskarte der Erde.

De titel spreekt van „farbigen karten"; de onderscheiden kleuren, om alleen maar de laatste kaart als voorbeeld te nemen, wijzen dan ook aan op welk gedeelte der aarde de Christenen wonen, waar de Mohammedanen enz. Uit dit schema van het boek blijkt, dat de schrijver een onge-

meene waarde hecht aan data en aan kaarten. Hij zelf verklaart, waarom hij die data in de eerste plaats zet aan het hoofd der §§, dan nog eens laat volgen in een register en daarop ze voor de derde maal geeft in „synchronistische tabellen”. Immers hij biedt den studenten niet enkel wat zij hebben te leeren, doch wil de studie ook vergemakkelijken. De jaartallen zijn voor hen het geraamte der historie. Met den auteur acht ik kaarten in een historisch werk van de grootste beteekenis; hij meent dat plaatsnamen, die niet op een kaart kunnen worden opgezocht een dood kapitaal vormen evengoed als titels, die men niet verstaat. Om dezelfde reden geeft hij telkens eene nadere verklaring van uitdrukkingen, die de lezer misschien niet verstaat. Lees bijv. eens zijn verklaring over het woord *fresco*. (noot bl. 46). Een eigenaardig kenmerk is ook de *zeer sterk onderscheiden* lettertypen door den schrijver gebruikt; ook dat ten dienste der studenten, die alzoo direct het min of meer belangrijke der feiten kunnen opmerken. De gebeurtenissen worden ons medegedeeld naar chronologische volgorde, echter voert hij deze methode niet zoo streng door dat bijv. bij de vervolgingen der Christenen de stof naar tijdsorde verspreid zou voorkomen op vijf of meer verschillende plaatsen. Om dit inconvenient te verhelpen wordt bij de volgende gebeurtenissen, die hetzelfde karakter dragen, nog even herinnerd aan de verwante verschijnselen van vroegeren datum. Bij verwante verschijnselen wordt vooral opmerkzaam gemaakt op hetgeen waarin zij van elkander onderscheiden zijn. Op schier iedere bladzijde treft men in dit werk van die kleine bondige opmerkingen aan, die als zoovele lichten op de verschijnselen een klaar licht werpen; ik noem o.a. de opmerking, dat het Arianisme juist dáárom zoo gul werd ontvangen door de Germaansche stammen, wijl het door het Rijk was verworpen (bl. 68). Doordat wij als het ware struikelen over de meest interressante korte mededeelingen gaat er een attractie van dit handboek uit, die zoo vaak wordt gemist en daarom zoo menig student doet klagen dat, om maar een te noemen, Kurtz zoo dor en

droog is. Ik begon met streepjes te zetten bij en aanteekening te houden van dergelijke treffende opmerkingen, juiste tegenstellingen, nadere verklaringen, doch ik moest het nalaten, aangezien schier elke bladzijde ze bood. Zoo las ik dat juist wijl Julianus geen Restaurator wilde zijn maar Reformator, hij ook door de Heidenen niet werd begrepen (blz. 64). Wij leeren Augustinus kennen als ketterjager en dat hij zich verdedigde met een beroep op Luk. 14^{23} (bl. 93); dat in 385 de eerste terechtstellling valt van een ketter en dat Abaelardus de vader der ethische theologie is (bl. 185). Verder wanneer voor 't eerst de Zondags- en Kerstmisviering kan worden aangewezen (bl. 103) en eveneens hoe het kwam, dat de Kerk in het Romeinsche rijk niet vertrouwd werd met de armenzorg (bl. 139). Zelfs wordt er kort melding gemaakt van den dichter en van den korten inhoud van de *Parzival* (bl. 220).

Hoog genot schenkt ons de lezing van de Reformatie (bl. 277 v.v.), hoewel de opmerking over de reden, die Calvijn noopte om te ijveren tegen Servet al te goedkoop is (bl. 366). Bovendien meen ik, dat de figuur van Calvijn niet genoegzaam uitkomt in dit werk (bl. 346). De auteur blijkt bijzonder goed op de hoogte te zijn met de kerkgeschiedenis van ons vaderland en dit feit als maatstaf aanleggende voor zijn betrouwbaarheid met betrekking tot die van andere landen, schenkt ons een ruim vertrouwen in de nauwkeurigheid, waarmede hij de geschiedenis der kerk in haar geheel beschrijft. Hoe juist en bondig worden ons de oorzaken van de Revolutie genoemd! (blz. 489). De Afscheiding wordt maar even genoemd, meer niet; zoo is het dan ook niet te verwonderen, dat hij geen melding maakt van het ontstaan en het bestaan van de Gereformeerde kerk in het graafschap Bentheim en Oost-Friesland, die genoemd had kunnen worden op bl. 541; tevergeefs zocht ik naar de vermelding van Kohlbrugges naam en diens gemeente te Elberfeld. Meesterlijk wordt het Liberalisme geteekend als antikerkelijk, antichristelijk, en veelszins ook als anti-religieus (bl. 520). Ten onrechte noemt hij

Hoffstede de Groot in eenen adem met Chantepie de la Saussaye in den Haag als „Vermittlungstheologen" (bl. 544). Zeer juist geeft de auteur met een paar woorden slechts den familie-band aan tusschen het liberalisme en socialisme: hatte sodann die liberale Weltanschauung einen materialistischen Einschlag, so ist die des Sozialismus principiell materialistisch (bl. 549).

Ik heb Appel's kerkgeschiedenis met zeldzaam genot gelezen en op onderscheiden punten herlezen; het boek daarna nog eens vergeleken met Karl Hase's en Joh. Heinr. Kurtz's kerkgeschiedenis. In ieder opzicht geef ik verreweg de voorkeur aan dit jongste werk, dat gedurende den oorlog reeds in tweeden druk verscheen. Het leest veel aangenamer dan de dikwijls niet gemakkelijk te lezen Hase en het nog al dorre werk van Kurtz. Met deze beide heeft het gemeen dat het telkens aan het hoofd der §§ rijke opgave doet van litteratuur, zonder dat het met Hase ook nog in noten verwijst naar onderscheiden werken. Met Kurtz heeft het ook nog gemeen dat het verschillende lettertypen gebruikt, doch in een veel overvloediger mate dan dit het geval is bij Kurtz. Uit de opgave der litteratuur blijkt ook, dat de auteur met onze historische werken bekend is; naast Maronier noemt hij o.a. ook „het Calvinisme" van Kuyper (bl. 425), wiens persoon en werk hem niet geheel onbekend blijken te zijn (bl. 587).

Ik meen, dat het onzen studeerenden zeer ten goede zal komen als zij dit jongste werk voor de kerkgeschiedenis, zoo al niet in de plaats van, dan in ieder geval, naast de beide bovengenoemde werken gaan gebruiken. De prijs is bijzonder laag en de verzorging zeldzaam goed; slechts een enkele maal trof ik een drukfout aan in dit zooveel bladzijden omvattende werk. Ik noteerde er op bl. 142, 219, 369, doch zonder dat zij zinstorend waren. Deze bespreking heeft lang op zich laten wachten; toch kan het geen kwaad dat nu nog eens, lang nadat elders op dit zoo voortreffelijk werk de aandacht is gevestigd, daarop wordt gewezen als

op een groote aanwinst op het terrein der kerk-historische studiën. Ik zou mij gelukkig hebben geacht als student zulk een handboek te hebben kunnen gebruiken, daarom beveel ik het onzen studenten met allen aandrang aan.

G. KEIZER.

Martin Luther's 95 Thesen nebst dem Sermon von Ablasz und Gnade 1517; Sonderdruck aus der Bonner Studenten-Ausgabe der Werke Martin Luthers Jubiläumsheft; Preis: 0.30 M. Bonn, A. MARCUS und E. WEBER's Verlag, 1917.

't Zou wel een eigenaardig verschijnsel zijn, doch daarom lang niet ondenkbaar, dat bij veel schrijven en spreken over Calvijn en Calvinisme men toch de „Institutie" niet heeft gelezen en evenmin is het eene gewaagde veronderstelling dat, bij het vele schoone dat in den loop van het vorige jaar over Luther en de kerkhervorming is gelezen, echter ingeschoten is eens de vijf en negentig stellingen na te lezen of ook, om maar iets te noemen, zijn preek hierboven aangekondigd. Wij lezen wel eens te veel *over* de Reformatoren of liever te min *van* hen. De „Bonner Luther-Ausgabe" in 4 Banden biedt ons de schoone gelegenheid om in verondersteld tekort te voorzien. Het kleine boekje boven genoemd bevat de 95 stellingen; Luther's preek over de aflaat en de genade; een rij getuigenissen van historici van naam omtrent deze Lutherausgabe; dan een weergave uit vele recensies en eindelijk de inhoudsopgave van het Bonner werk. Genoeg om te doen zien, dat dit goedkoope boekje ons goed kan orienteeren omtrent deze materie.

G. KEIZER.

Troostwoorden en raadgevingen uit de ervaring, uit het dagboek eens bedroefden; J. H. KOK, 1917, Kampen.

De titel lokt tot lezen; de eerste voorrede wakkert het verlangen daartoe nog meer aan en de tweede voorrede

van niemand minder dan van den beminnelijken en diepzinnigen Beck van Tübingen, maakt ons onmogelijk het te laten bij de lezing van deze beide voorreden, waarin naast beroemde namen zulke schoone dingen worden gezegd. Toch is het juist de eerste voorrede, die mij een weinig ophield. Daarin wordt gesproken van den *„beroemden Vinet"*. Nu is hier naar alle waarschijnlijkheid eene vergissing ingeslopen, afkomstig van de hand van hem die den kop heeft geschreven boven deze eerste voorrede. In die voorrede zelf komt eenige malen de naam **H.** Vinet voor. Ik vermoed dat de vertaler, lezende den naam H. Vinet onmiddellijk gedacht heeft aan den beroemden Vader der „Eglise libre du canton de Vaud". Deze heette echter Alexander Rodolphe Vinet. De brief weergegeven in dit voorwoord is van **H.** Vinet (indien deze **H.** geen drukfout is), en waarschijnlijk van den eenigen broeder Henri van den grooten Waadlandschen strijder voor de Vrije Kerk. In dit boekske, in het oorspronkelijke reeds voor ongeveer een halve eeuw geschreven, stroomen vele kleine beekjes, die het water uit den grooten stroom van Gods Woord afleiden ter verkwikking van zoovele diep terneêrgebogene en lijdende planten. Het geeft vele eenvoudige woorden die het hart kunnen treffen. Deze is de aanbeveling van dit kleine boekje.

G. KEIZER.

A. ROLLOOS, **Het Heilige te na.** Een woord naar aanleiding van Joh. Breevoort, „De Vrouw vrijgemaakt door den Zoon der menschen". Drukkerij Libertas, Rotterdam 1918.

Ds. Rolloos heeft goed gedaan met op ernstige wijze op te komen voor het gezag der Schrift. Zijn goed geschreven brochure heeft, wat de hoofdkwestie aangaat, reeds doel getroffen — dat is de beste recensie.

J. R.

Kinderen in verstand en in boosheid. Van menschen uit het Groningerland, door P. KEUNING, Rijswijk, H. J. SPRUYT 1917, 274 bldz. geb. *f* 2.90.

Een bundel allervoortreffelijkste schetsen, hoofdzakelijk in het Groninger dialect. Een wezenlijke verrijking van onze Christelijke lectuur. Er zijn ware juweeltjes onder, die mij noopten onder het lezen in mijzelve te fluisteren: dat is mooi. Ik hoop dan ook dat deze schetsen in veler handen zullen komen; ze zullen menig genotvol oogenblik bereiden en ook niet minder — nut doen. Zeker zal deze en gene, en niet alleen in Groningerland, maar ook daarbuiten, er heilzame leering uit kunnen trekken.

De uitgever verzorgde deze kostelijke pennevruchten van den heer Keuning met degelijke typografische uitvoering en een fraaien band.

Een enkel woord van critiek doe aan de uitgesproken waardeering niets tekort. Zoo zou ik willen opmerken, dat het mij beter ware voorgekomen indien in de volgorde der schetsen wat meer met de chronologie gerekend was. Nu vernemen wij in de laatste schets van Ds. Veldhuis' afscheid terwijl wij reeds vroeger met zijn opvolger hebben kennis gemaakt. We hebben al meermalen „grootvader Siert" ontmoet, als we ineens worden teruggeleid naar zijne jeugdjaren. Daarin ligt iets, dat de rust bij het lezen stoort. Ook had de nuttige en noodige „Verklaring van woorden en uitdrukkingen" aan het eind nog wel wat mogen worden uitgebreid. Nu althans bleef nogal eens onverklaard, wat door velen zonder nadere verklaring wel niet of niet juist zal begrepen worden. G. CH. AALDERS.

Jona, Een Teeken. Het Boek Jona in vier predikaties door H. A. MUNNIK Jr., Dienaar des Woords bij de Gereformeerde Kerk te Barendrecht. Zutphen, J. B. VAN DEN BRINK EN CO., 75 bldz.

Deze preekenbundel heeft mijn hartelijke sympathie.

Aanbevelenswaardig is in deze preeken de methode om in vervolgstoffen een geheel Bijbelboek te behandelen door enkele kenmerkende teksten. Men vermijdt daardoor het gevaar der vervolgstoffen, dat men eentonig wordt, in herhaling valt en door de menigte der boomen het bosch uit het oog verliest. Aanbevelenswaardig is ook de strenge synthese, waardoor het den hoorders gemakkelijk wordt gemaakt de prediking te volgen, en na te vertellen; ze krijgen dan niet een conglomeraat van allerlei goede gedachten, maar één welgeordend geheel, dat hen in den behandelden tekst één Goddelijke boodschap doet hooren. Aanbevelenswaardig is verder ook de frissche en eigen manier van zeggen. De hoorders worden niet overladen met een menigte oude en bekende termen, maar vernemen nieuwe en oude gedachten in nieuwen en daarom aantrekkelijken en pakkenden vorm. Aanbevelenswaardig is bizonder ook de actualiteit van deze prediking. Collega Munnik verstaat het Gods getuigenis te ontvouwen in zijne beteekenis ook voor het gebeuren en de stroomingen van onzen tijd.

Al deze lof wil echter niet zeggen dat ik geene aanmerkingen heb. In de eerste plaats heb ik bezwaar tegen het wel wat veelvuldig gebruik van het woordje „Gel." Deze preeken hebben genoegzaam wezenlijk contact met de hoorders, om het zoeken van een oppervlakkig contact door zulk herhaald „Gel." overbodig te maken. Een ander bezwaar is het gebruik van vreemde woorden. Collega Munnik bezondigt zich daaraan gelukkig niet al te veel. Hij onderscheidt zich daardoor gunstig van sommigen die — waarom? — gaarne met vreemde woorden pronken. Ik meen dat wij als Dienaren des Woords, die ook voor de allereenvoudigsten eene boodschap hebben, vreemde woorden beslist moeten bannen. Daarom zou ik uit Munnik's preeken gaarne nog geschrapt zien woorden als contemplatie, corrigeeren, drastisch, relatie, type en antitype en dergelijke. Als niet-frisch, niet van onzen tijd, keur ik het af om te spreken van den buik „des vissches". Daarentegen heeft vooral in de eerste preek de wil om frisch te zijn wel eens

geleid tot woorden en zegswijzen die ik op den kansel liever vermijden zou. Men kan een hartgrondigen afschuw hebben van alle sesquipedalia verba, van een onmogelijke quasi-verheven kanseltaal, en toch erkennen dat niet elk woord en elke zegswijze op den kansel past. Als strijdig met de waardigheid van de Bediening des Goddelijken Woords noem ik: „een behandeling van het boek van a—z", „een diploma van de H.B.S.", van God te zeggen: „Hij is zoo klaar" en „Hij stuurt er Jona op af". Fout is het te spreken van den „walvisch"; als we nu eenmaal weten dat het geen walvisch was, moeten we dat onjuiste populaire spraakgebruik niet steunen. Zal ik nu ten slotte ook nog wijzen op een Germanisme als „misbillijken", op een aantal drukfouten als „wijfelachtig", „feil" voor „veil", nu en dan een 1e naamval voor een 4en en omgekeerd, enz.? Laat mij besluiten. En dat collega Munnik deze kritiek op ettelijke kleine vlekjes die ik meende op te merken niet beschouwe als muggenzifterij; ik verzeker hem dat ze juist voortkomt uit groote waardeering voor zijn werk. Omdat ik dat werk zoo goed vind, daarom wil ik zoo gaarne nog de weinige kleine onvolkomenheden die ik bespeurde wegpolijsten; want, niet waar, alleen een keurgesteente is het slijpen waard?

G. CH. AALDERS.

Dr. B. WIELENGA. **De Leeuw heeft gebruld. Acht tijdpreeken uit de profetie van Amos.** (Kampen, J. H. KOK, 1917 134 blzn.)

Enkele dezer predikaties zagen reeds het licht in de serie „Menigerlei Genade", en de auteur deed goed, deze met andere tot een bundel saâm te voegen.

Natuurlijk zeg ik daarmede niet, dat deze preeken volmaakt zijn, en als ik dit zeide, zou trouwens de auteur zelf de eerste zijn, om het tegen te spreken.

Hier en daar rees bij mij eene vraag op. Zoo b.v. onder het lezen der eerste predikatie, over Amos 3:8: „De leeuw heeft gebruld: wie zou niet vreezen? De Heere

Heere heeft gesproken: wie zou niet profeteeren?" Het komt me toch voor, dat we hier een vergelijking hebben, van deze strekking: zooals men bij het hooren van leeuwengebrul met noodzakelijkheid siddert, zoo kan hij, die de stem des Heeren vernam, niet nalaten te profeteeren. Maar dan schijnt het me niet zonder bedenking, de zinnetjes „wie zou niet vreezen" en „wie zou niet profeteeren" op te vatten als uitdrukking van twee gecoördineerde gedachten, en aan elk een onderscheiden punt te wijden. M.i. leidt dit tot 't wandelen op nevenpaden, en komt zoo te weinig tot haar recht de hoofdgedachte van den tekst, n.l. de heilige, innerlijke noodzakelijkheid om te spreken voor hem, die de stem des Heeren heeft vernomen.

En zoo zou een critisch mensch allicht nog meer kunnen vinden. Hiertegenover moet dan echter ook herinnerd worden aan het feit, dat het preeken over teksten als de genoemde niet zoo gemakkelijk is, wat zeker wel een reden is, waarom de prediking meestal aan Amos, gelijk aan vele andere Schriftgedeelten voorbijgaat. Juist daarom echter is hartelijk toe te juichen alle streven, om den schat der Godsgedachten, die ook hier verscholen ligt, ten bate der gemeente te ontginnen. Dat deed op zijne wijze Ds. Hoek in zijne hier destijds aangekondigde verklaring over „het Boek van den profeet Amos", en dat doet op andere wijze thans ook Dr. Wielenga.

Terecht zegt de auteur, „dat het woord van Amos in bijzonderen zin levend en krachtig is door het verklarend licht van dezen tijd, en omgekeerd uit dit boek in bijzonderen zin verklarend licht op onzen tijd valt."

Is het preeken uit Amos' profetieën niet ieders werk, Dr. Wielenga beschikt over een frischheid van blik en over eene zeggingskracht, waardoor hij zeker meer dan menigeen tot zulk een arbeid is toegerust. Men vindt hier dan ook menige bladzijde, waarin het door Amos' dienst geopenbaarde Woord Gods op treffende en schoone wijze wordt toegepast naar de behoeften van onzen tijd.

RIDDERBOS.